

SZARKA LÁSZLÓ

*A városi magyar népesség
a Magyarországgal szomszédos országokban
(1910–2000)*

A 20. századi etnikai folyamatok színterei közül Európa-szerte kiemelt szerepe volt a városoknak. A külvilág felé mindvégig nyitott, interregionális és interkontinentális bevándorlásokon alapuló nyugat-európai fejlődéshez képest a kelet-közép-európai urbanizációs jelenségeknek az etnikai változások szempontjából legfontosabb sajátosságait a többségi nemzetek térhódításában, az asszimilációs folyamatok egyirányúságában jelölhetjük meg. A kelet-közép-európai nemzeti alapozású kisállamok kezei közt a – határváltozásokkal, s még inkább a kommunista pártállamok társadalomátalakító törekvéseivel összefüggő – belső migrációs hullámok, valamint a népesedési és migrációs mérlegek figyelembevételével kiszámolható asszimilációs folyamatok jelentősen hozzájárultak a korábbi soknemzetiségű régiók és városi szerkezetek nemzetiségi homogenizálásához, a kisebbségi etnikai közösségek folyamatos térvesztéséhez.

A modern és a posztmodern kor európai városfejlődés-meghatározó etnikai, migrációs jelenségeihez képest tehát a kelet-közép-európai városok átalakulásában nem a hagyományos nemzetiségi sokszínűség megőrzése vagy az új típusú multietnikus szerkezetek kialakítása dominál, hanem az egynyelvű és egykultúrájú többségi túlsúly. Még a régió divatos fő- és nagyvárosaiban, mint például Prágában és Budapesten, illetve Krakkóban vagy Zágrábban is meglehetősen visszafogottan jelennek meg a „globális városokra” jellemző internacionális kultúra elemei.¹ Kérdés, hogy a 20. századi kelet-közép-európai városfejlődés etnikai következményei mennyire bizonyulnak tartósnak: az európai integrációs folyamat mellett a térség roma népességének migrációs potenciálja, a határon átnyúló munkavállalás és a nemzetközi vándormozgalmak új lehetőségei máris azt jelzik, hogy a városfejlődés etnikus folyamataiban jelentős változások várhatóak.

Az alábbiakban a kisebbségi magyar közösségek városlakó népességének számbeli alakulását, a Magyarországgal szomszédos államok magyarok által lakott városainak etnikai arculatában végbement változásokat vizsgálva arra keresem a választ, milyen várostípusok különíthetők el a kisebbségi magyarság pozícióinak alakulása szempontjából.

¹Niederermüller 2001. 35.

1. táblázat. Az 1990 körül magyar többséggel rendelkező nagyobb városok

Város	1920–21			1930–31		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
SZLOVÁKIA						
Somorja	3 144	2 731	86,9	3 586	2 756	76,9
Dunaszerdahely	5 171	3 445	66,6	6 280	2 944	46,9
Nagymegyer	4 012	3 870	96,5	4 482	3 841	85,7
Gúta	9 676	9 479	98,0	10 822	10 221	94,4
Komárom	17 715	13 584	76,7	21 158	12 645	59,8
Párkány	3 481	3 129	89,9	4 479	2 536	56,6
Ipolyság	4 698	2 741	58,3	5 804	3 185	54,9
Fülek	3 219	2 157	67,0	4 291	2 551	59,5
Tornalja	2 195	1 811	82,5	3 469	1 772	51,1
Királyhelme	2 853	2 043	71,6	3 274	1 941	59,3
Nagykapos	2 204	1 672	75,9	2 555	1 665	65,2
Összesen	58 368	46 662	79,9	70 200	46 057	65,6
UKRAJNA						
Beregszász	13 846	9 371	67,7	19 007	9 190	48,3
JUGOSZLÁVIA						
Zenta	30 694	26 529	86,4	31 965	25 924	81,1
Óbecse	19 663	11 379	57,2	20 525	12 459	60,7
Topolya	13 974	13 443	96,2	15 051	12 839	85,3
Magyarkanizsa	18 074	17 127	94,8	21 862	19 108	87,4
Ada	13 106	10 381	79,2	13 097	10 308	78,7
Temerin	9 927	8 648	87,1	11 292	8 718	77,2
ROMÁNIA*						
Nagykároly	15 294	3 337	21,8	16 042	5 637	35,1
Érmihályfalva	7 175	5 146	71,7	8 085	5 314	65,7
Nagyszalonta	15 488	13 686	88,4	15 297	12 267	80,2
Marosvásárhely	31 998	23 283	72,8	40 058	22 898	57,2
Székelykeresztúr	4 847	4 512	93,1	5 025	4 365	86,9
Székelyudvarhely	11 554	11 015	95,3	9 981	8 331	83,5
Csíksereda	6 856	5 777	84,3	8 306	7 134	85,9
Szentegyházásfalva	2 298	2 297	99,9	2 628	2 577	98,1
Szováta	4 688	4 003	85,4	5 244	4 383	83,6
Gyergyószentmiklós	8 820	7 994	90,6	10 355	8 912	86,1
Kézdivásárhely	7 007	6 830	97,5	7 364	6 826	92,7
Barót	7 190	6 928	96,4	7 538	6 901	91,5
Kovászna	5 542	4 440	80,1	6 207	4 516	72,8
Sepsiszentgyörgy	1 595	10 317	8,1	10 898	8 857	81,3

1. táblázat (folytatás)

Város	1980			1990**		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
SZLOVÁKIA						
Somorja	9 677	7 016	72,5	12 051	8 561	71,0
Dunaszerdahely	18 715	15 166	81,0	23 236	19 347	83,3
Nagymegyer	8 063	6 901	85,6	9 247	8 043	87,0
Gúta	11 295	9 735	86,2	11 007	9 101	82,7
Komárom	32 520	20 022	61,6	37 346	23 745	63,6
Párkány	12 807	9 117	71,2	13 347	9 804	73,5
Ipolyság	8 034	4 877	60,7	8 551	5 562	65,0
Fülek	10 497	7 320	69,7	10 451	7 064	67,6
Tornalja	7 021	4 959	70,6	8 185	5 547	67,8
Királyhelmec	6 358	4 850	76,3	7 963	6 400	80,4
Nagykapos	8 459	4 729	55,9	9 421	6 007	63,8
Összesen	133 446	94 692	71,0	150 805	109 181	72,4
UKRAJNA						
Beregszász				29 221	15 125	51,7
JUGOSZLÁVIA						
Zenta	23 175	18 378	79,3	22 816	17 888	78,4
Óbecse	27 187	14 763	54,3	26 608	13 464	50,6
Topolya	17 259	12 634	73,2	16 705	11 176	66,9
Magyarkanizsa	11 696	10 410	89,0	11 545	10 183	88,2
Ada	12 342	10 294	83,4	12 342	10 294	83,4
Temerin	15 609	9 803	62,8	16 985	9 495	55,9
ROMÁNIA*						
Nagykároly	24 050	10 495	43,6	26 372	13 831	52,4
Érmihályfalva	11 099	9 109	82,1	10 505	8 931	85,0
Nagyszalonta	19 746	13 612	68,9	20 660	12 622	61,1
Marosvásárhely	130 076	82 200	63,2	164 445	84 493	51,4
Székelykeresztúr	7 197	6 841	95,1	10 611	10 071	94,9
Székelyudvarhely	28 378	27 688	97,6	39 959	38 937	97,4
Csíkszereda	30 936	25 822	83,5	46 228	38 359	83,0
Szentegyházásfalva	6 636	6 347	95,6	7 667	7 564	98,7
Szováta	10 482	9 636	91,9	12 112	10 792	89,1
Gyergyószentmiklós	17 748	15 682	88,4	21 433	18 946	88,4
Kézdivásárhely	16 329	15 041	92,1	22 912	20 998	91,6
Barót	9 235	8 805	95,3	10 493	10 094	96,2
Kovászna	9 308	6 890	74,0	12 515	8 451	67,5

* 1977-ben volt a népszámlálás

** Ukrajnában 1989-ben, Szlovákiában és Vajdaságban 1991-ben, Romániában 1991-ben volt népszámlálás

Ismeretes, hogy a történelmi Magyarországon, s különösen az ország városaiban az 1867–1918 közötti dualista korszakban erőteljes asszimilációs folyamat ment végbe. Különösen a fővárosban, a felső-magyarországi régió nem magyar többségű vármegyéiben volt megfigyelhető a magyarosodás: az 1910. évi népszámlálás adatai szerint magyar többségűvé lett Nyitra (59,4%), Zólyom (56,5%), Nagyrőce (52%). A magyarok relatív többségbe kerültek Besztercebányán (48,6%) és Sárosperejese (48,9%) is. Az erdélyi városok jóval kiegyensúlyozottabb etnikai szerkezetében nem voltak ilyen erős változások, de a háromnyelvű Brassó (43,4%), Gyulafehérvár (45%), Lugos (34,7%) relatív magyar többsége, valamint Vajdahunyad (54,4%), Fogaras (51%) törekény és mulékony magyar túlsúlya szintén ekkor alakult ki. Mellettük szinte valamennyi városban, ahol a korábbi nem magyar többség megmaradt ugyan, a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók aránya szintén jelentős mértékben megnőtt.²

Az 1910. évi magyarországi népszámlálás adatai szerint a mai Magyarország határain kívül eső területeken 3 millió 331 ezer magyar anyanyelvű személy élt, ebből 156 ezer fő Horvátországban, vagyis a Horvátország nélkül számolt történelmi államterület szomszéd államokhoz került részein az első világháború előtt 3 millió 175 ezer magyar élt.

Amikor az első világháborút lezáró békekonferencián a magyar küldöttség 1920 januárjában lehetőséget kapott a magyar békeszerződés-tervezettel kapcsolatos észrevételeinek megtételére, az etnikai elv felemás értelmezése miatt az új államhatárok bírálata a határ menti kompakt magyar nyelvterületek és a magyar, illetve magyar–német többségű városok szomszéd államokhoz csatolásában jelölte meg a legkirívóbb méltánytalanságot. A szóban forgó városok felsorolásában példaként a következő határ menti városok szerepeltek: a német–magyar többségű Pozsony (82,5%), Kassa (82,6%) és Temesvár (83%), illetve a magyar többségű Komárom (89,2%), Nagyvárad (91,1%), Szatmárnémeti (94,9%), Arad (73%) és Zenta (91,8%), valamint Szabadka a maga 58,8% magyar és 35,3%-os katolikus szerb-bunyevác népességével.³

Az 1930. évi szomszéd országai népszámlálások adatai szerint a magyar anyanyelvűek, illetve nemzetiségűek száma kb. 700 ezerrel kevesebb, azaz 2 millió 630 ezer volt. Az 1960 táján lebonyolított népszámlások óta a szomszéd országokban élő, magukat magyar anyanyelvűnek vagy nemzetiségűnek vallók száma stabilizálódott: három évtizeden keresztül 2,6–2,8 millió körül mozgott. A 20. század utolsó, 1990 táján lebonyolított népszámlálásainak összesített adatai szerint a Magyarországgal határos

²Szarka 1998. 65–73, 315. – Az erdélyi városokban lezajlott asszimilációs folyamatokról l. Varga E. 1999. 188–192.

³A magyar békefeltételekre válaszként benyújtott magyar jegyzéket l. Ádám–Cholnoky 2000. 363.

hét országban 2 millió 712 ezer magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű személy élt.⁴ Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi magyar közösségek természetes szaporulata a 20. század második felében gyakorlatilag a migrációs és asszimilációs veszteségek kiegyensúlyozására volt csak elegendő.

A kisebbségi magyarsággal foglalkozó történeti demográfiai munkák rendszerint nagy nyomatékkal említik meg azt a tényt, hogy a népszámlálási adatok és a helyi elemzések tanúsága szerint a szomszéd országokban élő magyar közösségek a legnagyobb arányban a városokban fogytak meg. Kocsis Károly legutóbb például így összegezte ezt a folyamatot: „Jóllehet a városlakó magyarok száma az elmúlt évtizedben összességében a Kárpát-medence minden országában növekedett, de ez messze elmaradt az adott államalkotó nemzeteknek – a természetes, egyre inkább felgyorsuló asszimiláció által is támogatott – városi növekedési ütemétől (pl. Erdély városaiban 1977–1989 között +4,2% magyar, +33,9% román, Kárpátalja városaiban 1979–1989 között +0,2% magyar, +24% ukrán). Ennek eredményeként mind a mai napig folyamatos a magyarok visszaszorulása a szomszédos országok városainak túlnyomó többségében.”⁵

A hét szomszéd országban élő kisebbségi 2,7–2,8 milliós kisebbségi magyarságon belül a 344 határon túli Kárpát-medencei város közül az 1990–91. évi adatok szerint mindössze 31 magyar többségű (l. az 1. táblázatot).

Öteznél nagyobb lélekszámú helyi magyar közösség a Kárpát-medence 72 településén élt (ebből hat nem városi rangú nagyközség). Az ezeken a településeken élők teszik ki a magyarok 43 százalékát, azaz kb. 1,2 millió főt.

Szlovákiában 14 város volt magyar többségű 1991-ben. Ugyanakkor tizenhét városi településen haladta meg a magyarok száma az ötezer főt (Pozsony, Somorja, Dunaszerdahely, Nagymegyér, Galánta, Vágsellye, Gúta, Komárom, Érsekújvár, Léva, Ipolyság, Fülek, Rimaszombat, Tornaalja, Rozsnyó, Kassa, Nagykapos, Királyhelmece) (2. táblázat).

Kárpátalján mindössze három ilyen város és egy nagyközség akadt a legutolsó népszámláláskor: Ungvár, Munkács, Beregszász, illetve Nagydobrony. A városok közül egyedül Beregszászon volt többségben a magyar népesség. A kárpátaljai megye össznépségének mindössze 41 százaléka él városokban, de az 1979 és 1989 közötti évtizedben a kis híján százezres népességgyarapodásnak több mint háromnegyedét a városi populáció növekedése tette ki. A 20. század elején alig 20 ezres lélekszámú, magyar többségű Ungvár lakossága a század végére ötszörösére nőtt, miközben a magyarok 1910. évi 16 ezres lélekszáma 10 ezer alá

⁴ Klinger 1994. 31–39.

⁵ Kocsis 2000. 26.

2. táblázat. Dél-szlovákiai városok 5000 főnél több magyar lakossal (1910–1990)

Város	1910			1920		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
Pozsony	78 223	31 705	40,5	93 189	20 731	22,2
Somorja	2 930	2 699	92,1	3 144	2 731	86,9
Dunaszerdahely	4 762	4 679	98,3	5 171	3 445	66,6
Nagymegyer	3 591	3 578	99,6	4 012	3 870	96,5
Galánta	3 274	2 933	89,6	3 666	2 958	80,7
Gúta	8 912	8 862	99,4	9 676	9 479	98,0
Komárom	19 391	17 294	89,2	17 715	13 584	76,7
Érsekújvár	16 228	14 838	91,4	19 023	9 378	49,3
Párkány	3 079	3 016	98,0	3 481	3 129	89,9
Léva	9 675	8 752	90,5	10 343	6 676	64,5
Ipolyság	4 206	4 003	95,2	4 698	2 741	58,3
Fülek	2 665	2 576	96,7	3 219	2 157	67,0
Rimaszombat	6 912	6 199	89,7	7 096	4 909	69,2
Tornalja	2 033	1 995	98,1	2 195	1 811	82,5
Rozsnyó	6 565	5 886	89,7	6 319	4 896	77,5
Kassa	44 211	33 350	75,4	52 898	11 206	21,2
Királyhelmec	2 725	2 719	99,8	2 853	2 043	71,6
Nagykapos	1 222	1 207	98,8	2 204	1 672	75,9
Összesen	220 604	156 291	70,8	250 902	107 416	42,8

Város	1930			1980		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
Pozsony	123 844	18 890	15,3	380 259	18 371	4,8
Somorja	3 586	2 756	76,9	9 677	7 016	72,5
Dunaszerdahely	6 280	2 944	46,9	18 715	15 166	81,0
Nagymegyer	4 482	3 841	85,7	8 063	6 901	85,6
Galánta	4 375	1 679	38,4	15 477	6 200	40,1
Gúta	10 822	10 221	94,4	11 295	9 735	86,2
Komárom	21 158	12 645	59,8	32 520	20 022	61,6
Érsekújvár	22 457	10 193	45,4	34 147	9 460	27,7
Párkány	4 479	2 536	56,6	12 807	9 117	71,2
Léva	12 576	4 974	39,6	26 132	4 010	15,3
Ipolyság	5 804	3 185	54,9	8 034	4 877	60,7
Fülek	4 291	2 551	59,5	10 497	7 320	69,7
Rimaszombat	8 421	3 550	42,2	16 699	7 953	47,6
Tornalja	3 469	1 772	51,1	7 021	4 959	70,6
Rozsnyó	6 668	3 211	48,2	18 039	6 309	35,0
Kassa	70 117	11 504	16,4	202 368	8 070	4,0
Királyhelmec	3 274	1 941	59,3	6 358	4 850	76,3
Nagykapos	2 555	1 665	65,2	8 459	4 729	55,9
Összesen	318 658	100 058	31,4	826 567	155 065	18,8

2. táblázat (folytatás)

Város	1990		
	lakos	magyar	%
Pozsony	442 197	20 312	4,6
Somorja	12 051	8 561	71,0
Dunaszerdahely	23 236	19 347	83,3
Nagymegyer	9 247	8 043	87,0
Galánta	16 978	6 890	40,6
Gúta	11 007	9 101	82,7
Komárom	37 346	23 745	63,6
Érsekújvár	42 923	13 350	31,1
Párkány	13 347	9 804	73,5
Léva	33 991	5 165	15,2
Ipolyság	8 551	5 562	65,0
Fülek	10 451	7 064	67,6
Rimaszombat	24 771	9 854	39,8
Tornalja	8 185	5 547	67,8
Rozsnyó	18 647	5 826	31,2
Kassa	235 160	10 760	4,6
Királyhelmec	7 963	6 400	80,4
Nagykapos	9 421	6 007	63,8
Összesen	965 472	181 338	18,8

3. táblázat. Kárpátalja városai 5000 főnél több magyar lakossal (1910-1989)

Város	Lakos	Magyar	%
<i>1910</i>			
Ungvár	16 919	13 590	80,3
Munkács	17 275	12 686	73,4
Beregszász	12 933	12 432	96,1
Összesen	47 127	38 708	82,2
<i>1930</i>			
Ungvár	26 675	4 499	16,9
Munkács	126 102	5 561	21,3
Beregszász	19 007	9 190	48,3
Összesen	71 784	19 250	26,8
<i>1989</i>			
Ungvár	116 101	9 179	7,9
Munkács	83 308	6 713	8,0
Beregszász	29 221	15 125	51,7
Összesen	228 630	31 017	13,5

csökkent. Ugyanígy alakult a helyzet Munkácson is, ahol a 7 ezres helyi magyar közösség ma már csak a város 8,1%-át jelenti (3. táblázat).

Erdélyben 1992-ben 38 városban élt ötezer főnél nagyobb magyar közösség. Északnyugaton kezdve a következő városokról van szó: Máramarossziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, *Nagykároly*, *Érmihályfalva*, Margita, Nagyvárad, *Nagyszalonta*, Arad, Zilah, Dés, Beszterce, Szászrégen, *Marosvásárhely*, Torda, Dicsőszentmárton, Medgyes, Segesvár, Nagyenyed, *Székelykeresztúr*, *Székelyudvarhely*, *Szentegyháza*, *Szováta*, Gyergyóremete, *Gyergyószentmiklós*, *Csíkszereda*, *Kézdivásárhely*, *Kovászna*, *Sepsiszentgyörgy*, *Barót*, Brassó, Hosszúfalu, Petrozsény, Vajdahunyad, Déva, Lugos, Temesvár). Az erdélyi városok közül 1991-ben tizenhétben volt még magyar többség, ezeket a fenti felsorolásban kurzívval jelöltük. A magyar többségű városok sorába tartozik még az ötezernél kisebb magyar népességgel rendelkező Tusnádfürdő, Borszék és Szilágycseh (4. táblázat).

Az egész kelet-közép-európai régió etnikai homogenizálódását jól illusztrálják a Bánság romániai és jugoszláviai részében a 20. század folyamán lezajlott folyamatok. A jugoszláviai részeken a románok 75 ezres, a magyarok és németek a 100-120 ezres, a szerbek 220 ezres múlt század eleji induló lélekszáma, valamint az ott élő sok más kisebb népcsoport révén a régiót a térség egyik legszínesebb kulturális zónájának tekintették. A legutóbbi népszámlálás szerint a háromszázezernél kevesebb nem szerb (roma, magyar, román, szlovák stb.) mellett a szerbek a régió összlakosságának már több mint kétharmadát alkotják. A Bánság romániai részein a többségi népesség túlsúlya még nagyobb: az 1992. évi adatok szerint a régió népességén belül a románok száma megközelítette az 1 milliót, s arányuk 82,3%. A bánsági románok 59%-a város lakó: a négy törvényhatósági jogú városközpontban – Temesváron, Resicabányán, Lugoson és Karánsebesen 325 ezernél több román él. A magyarok aránya egyedül Temesváron közelíti meg a 10%-ot: az 1992. évi 32 ezer temesvári magyar a város népességének 9,5%-át alkotta. A romániai és jugoszláviai Bánság határövezetei egyúttal a térség roma népcsoportjainak regionális felerősödő jelenlétét is jól példázzák. A Zombolya és Nagyszentmiklós közötti kistérségben, a Maros-völgyben települések egész sorában a cigányság már meghaladta a 25, helyenként az 50 százalékos részarányt.⁶ Ehhez hasonló erős roma jelenléttel a kisebbségi magyarok által lakott kistérségek közül csak Gömör szlovákiai részein találkozunk.

Vajdaság 1991. évi össznépessége 2 013 889 fő volt, ebből az említett 52 városi településen 1 121 594 személy élt, azaz az összlakosság 55,7 százaléka. A vajdasági magyarok több mint tíz százalékkal nagyobb arányban élnek városokban, mint a tartományi átlag. Ez önmagában is jelzi, mek-

⁶ Kicošev 1997. 123–130; Cretan 1997. 131–147.

kora a fontossága a délszláv háborúk után rohamos fogyásnak indult vajdasági magyar közösségen belül a városlakók önszerveződéseinek. Különösen fontos a tartomány fővárosában, Újvidéken élő magyar közösség fejlődése. Az újvidéki magyarok lélekszáma a 20. század folyamán a kezdeti 30-35 ezerről 15-16 ezerre csökkent, ami hovatovább megnehezíti a helyi magyar nyelvű általános és középfokú oktatási intézmények működtetését.

Újvidék helyzete több tekintetben is hasonlít Pozsonyhoz, Kassához, Ungvárhoz s részben Kolozsvárhoz, ami azt a sokféle vitára okot adó helyzetet eredményezheti, hogy a tömbmagyar régiók iskolai, kulturális infrastruktúráját ezeknek a városoknak az erősen fogyatkozó helyi magyar közösségei látják el. Természetesen valamennyi felsorolt város iskolavárosnak számít, tehát a magyar tömbterületek és a nem magyar többségű régióközpontok közt folyamatos a magyar népességcsere, illetve a városokba való értelmiségi bevándorlás, de a többségi népesség és intézményei által majorizált városi közegben ezek a központi szerepet betöltő magyar intézmények óhatatlanul is diaszpóra-, illetve szigetszerű képződményekként működnek.

A szerbiai Vajdaságban 1910-ben mindössze 13 városi település létezett, a városi népesség 289 ezres lélekszáma nem érte el a régió lakosságának 20 százalékát. A tíz évvel ezelőtti népszámlás alkalmával a vajdasági 463 település közül 81 (azaz 17,5%-a) volt magyar többségű, ezekben élt a vajdasági magyarok közel kétharmada. A jelenlegi 52 városi település közül 1991-ben 17-ben (33%) élt legalább ötezer magyar: Szabadka, *Bácztopolya*, *Temerin*, Újvidék, Horgos, *Magyarkanizsa*, *Zenta*, *Ada*, Nagy-kikinda, *Óbecse*, Törökbecse, Nagybecskerek, Zombor, Csantavér, Szenttamás, *Mohol*, Kishegyes, Ómoravica és Péterréve. Közülük a kurzívval jelölt városokban (Bácztopolyán, Temerinben, Magyarkanizsán, Zentán, Adán, Óbecsén és Moholban), valamint az ötezer magyar lakossal nem rendelkező Palicson és Csókán, tehát összesen 9 vajdasági városi rangú településen, az összes város 17%-ában éltek a magyarok helyi többségben.⁷ (Vö. 5. táblázat.)

Horvátországban, Szlovéniában, Ausztriában nem létezett olyan város, ahol ötezernél több magyar lakott volna egy városban tíz évvel ezelőtt, de olyan város sem akadt ezekben az országokban, ahol a magyarok az 1990. évi népszámlálás idején helyben többséget alkottak volna. A kelet- és nyugat-szlavóniai magyar nyelvszigetek a 20. század végére szinte teljesen beolvadtak, a délszláv háborúk hatására pedig a 9 ezer fős dél-barányai magyar csoport száma is minden bizonnyal tovább csökkent.⁸

⁷ Kocsis-Kocsis-Hodosi 1998. 158–160.

⁸ Sebők 2001. 375–379.

4. táblázat. Erdélyi városok 5000 főnél több magyar lakossal (1930–1992)

Város	1930			1977			1992		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
Máramarossziget	27 270	5 424	19,9	38 146	8 465	22,2	44 185	8 133	18,4
Nagybánya	17 879	5 680	31,8	100 985	25 591	25,3	149 205	25 944	17,4
Szatmárnémeti	53 010	21 940	41,4	103 544	48 861	47,2	131 987	54 013	40,9
Nagykároly	16 042	5 637	35,1	24 050	10 495	43,6	26 372	13 831	52,4
Érmihályfalva	8 085	5 314	65,7	11 099	9 109	82,1	10 505	8 931	85,0
Margita	7 787	3 959	50,8	14 589	7 803	53,5	19 071	8 809	46,2
Nagyvárad	88 830	47 731	53,7	170 531	75 715	44,4	222 741	74 225	33,3
Nagyszalonta	15 297	12 267	80,2	19 746	13 612	68,9	20 660	12 622	61,1
Zilah	10 688	5 624	52,6	31 923	9 665	30,3	68 404	13 637	19,9
Dés	19 824	6 262	31,6	32 345	7 411	22,9	41 216	6 826	16,6
Beszterce	18 379	1 765	9,6	44 339	4 708	10,6	87 710	6 369	7,3
Szászrégen	12 384	4 970	40,1	29 903	12 287	41,1	39 240	12 471	31,8
Marosvásárhely	40 058	22 898	57,2	130 076	82 200	63,2	164 445	84 493	51,4
Torda	21 428	10 602	49,5	55 294	7 718	14,0	61 200	7 114	1,6
Brassó	59 232	23 269	39,3	256 475	34 879	13,6	323 736	31 546	9,7
Hosszúfalu	13 570	8 064	59,4	30 551	9 790	32,0	30 226	8 231	27,2
Medgyes	16 842	3 884	23,1	65 072	9 172	14,1	64 484	8 683	13,5
Segesvár	14 227	2 928	20,6	33 208	5 924	17,8	36 170	7 159	19,8
Székelykeresztúr	5 025	4 365	86,9	7 197	6 841	95,1	10 611	10 071	94,9

Székelyudvarhely	9 981	8 331	83,5	28 378	27 688	97,6	39 959	38 937	97,4
Csikszereida	8 306	7 134	85,9	30 936	25 822	83,5	46 228	38 359	83,0
Maroshévíz	8 314	2 617	31,5	13 618	4 903	36,0	17 212	5 038	29,3
Szentegyházasfalu	2 628	2 577	98,1	6 636	6 347	95,6	7 667	7 564	98,7
Szováta	5 244	4 383	83,6	10 482	9 636	91,9	12 112	10 792	89,1
Gyergyószentmiklós	10 355	8 912	86,1	17 748	15 682	88,4	21 433	18 946	88,4
Déva	12 158	4 526	37,2	60 334	7 598	12,6	78 438	7 331	9,3
Petrozsény	18 221	6 084	33,4	40 664	6 103	15,0	52 390	5 682	10,8
Vajdahunyad	7 481	2 529	33,8	79 719	6 673	8,4	81 337	5 771	7,1
Kolozsvár	104 359	48 346	46,3	262 858	86 215	32,8	328 602	74 871	22,8
Nagyenyed	16 823	6 258	37,2	24 620	5 256	21,3	31 894	5 701	17,9
Sepsiszentgyörgy	11 898	8 857	74,4	40 804	33 975	83,3	68 359	51 073	74,7
Kézdivásárhely	7 364	6 826	92,7	16 329	15 041	92,1	22 912	20 998	91,6
Barót	7 538	6 901	91,5	9 235	8 805	95,3	10 493	10 094	96,2
Kovászna	6 207	4 516	72,8	9 308	6 890	74,0	12 515	8 451	67,5
Dicsőszentmárton	9 207	3 760	40,8	26 073	5 531	21,2	30 520	6 068	19,9
Arad	87 662	31 167	35,6	171 193	34 728	20,3	190 114	29 828	15,7
Temesvár	102 390	31 773	31,0	269 353	36 724	13,6	334 115	31 785	9,5
Lugos	24 300	5 402	22,2	44 537	6 154	13,8	50 939	5 442	10,7
Összesen	926 293	403 482	43,6	2361898	740 017	31,3	2 989 407	785 839	26,3

5. táblázat. Vajdasági városok 5000 főnél több magyar lakossal (1910–1991)

Város	1910		1931	
	magyar	%	magyar	%
Szabadka	55 587	58,8	41 401	41,4
Újvidék	13 343	39,7	17 000	30,0
Zenta	27 221	91,8	25 924	81,1
Nagybecskerek	12 395	42,1	12 249	33,7
Óbecse	12 488	64,5	12 459	60,7
Topolya	12 339	98,9	12 839	85,3
Magyarkanizsa	16 655	97,9	19 108	87,4
Ada	10 459	83,7	10 308	78,7
Temerin	9 499	97,2	8 718	77,2
Nagykikinda	5 968	22,3	4 723	16,6
Törökbecse	7 586	45,1	6 432	39,4
Zombor	10 078	32,9	5 526	17,1
Összesen	193 618	65,0	176 687	54,2

Város	1981		1991	
	magyar	%	magyar	%
Szabadka	44 016	43,9	39 749	39,6
Újvidék	19 163	11,3	15 778	8,8
Zenta	18 378	79,3	17 888	78,4
Nagybecskerek	16 804	20,8	14 312	17,6
Óbecse	14 763	54,3	13 464	50,6
Topolya	12 634	73,2	11 176	66,9
Magyarkanizsa	10 410	89,0	10 183	88,2
Ada	10 294	83,4	10 294	83,4
Temerin	9 803	62,8	9 495	55,9
Nagykikinda	7 148	17,2	7 148	17,2
Törökbecse	5 955	37,8	4 657	30,2
Zombor	5 815	12,0	3 267	9,5
Összesen	175 183	45,5	157 411	45,5

A szakirodalomban az urbánus magyar népesség fogyásának okaival kapcsolatosan alapvetően egyetértés alakult ki. A kül- és belpolitikai döntések, háborús konfliktusok, békeszerzések nyomán lezajlott migrációs hullámok, a természetes népszaporulat egyre alacsonyabb szintje mellett több más nem kevésbé sajátosan kelet-közép-európai jelenséget is figyelembe kell venni a városi környezetben végbement etnikai változások elemzésekor.

Melyek azok a legfontosabb tényezők, amelyek a 20. század folyamán a szomszédos országokhoz került területeken a városok etnikai arculatát ilyen jelentős mértékben megváltoztatták? Az alábbiakban előbb néhány olyan „etnikai térformáló erőt” vizsgálunk, amelyek igen erőteljesen be-

folyásolták a városok nemzetiségi összetételének alakulását, majd pedig a magyar kisebbségi közösségek városi térvesztésének folyamatát mutatjuk be néhány konkrét példával.

A rövid 20. század kelet-közép-európai városiasodási folyamatait alapvetően a nemzetállamok terület- és városfejlesztési célkitűzései, illetve a kommunista pártállami időszak mesterségesen felgyorsított, erőltetett urbanizációs politikája határozta meg. A szomszéd országok városfejlesztési politikájának ez a két meghatározó szempontja a magyarok által lakott régiókban és városi településeken. A legáltalánosabb tényezőként azt a 20. század folyamán többször lendületet kapott, az 1960 és 1980 közötti kommunista típusú, voluntarista városfejlesztések során súlyosan deformálódott urbanizációs folyamatot említhetjük, amelynek eredményeképpen az egész Kárpát-medence városszerkezete radikálisan megváltozott.

A kisebbségi magyar közösségek által lakott régiókban a 20. század folyamán az urbanizáció egymástól jól elkülöníthető három szakaszát figyelhetjük meg.

a) Az 1918–1920. évi hatalomváltást követő nemzetállami városfejlesztés a fővárosok kiépítése mellett elsősorban a saját nemzeti regionális alközpontokra koncentrált: a két világháború között a megörökölt városképek ezzel együtt csak csekély mértékben módosultak, hiszen a városfejlesztési politika mögül ekkor még hiányzott az iparfejlesztés expanzív szemlélete. Mindazonáltal Pozsony, Kassa, Ungvár, Nagyvárad, Arad, Újvidék arculata, a városközpontokhoz szorosan kapcsolódó negyedek lakás- és útépitkezései nyomán radikálisan átalakult, s vele együtt a városok etnikai szerkezete is módosult.

b) A rövid ideig tartó „magyar világ” és a második világháború utáni zavaros időszak után a kommunista urbanizáció egymást követő fázisai jelentették a legintenzívebb és legradikálisabb változásokat. A nagyipari létesítmények részévé váltak a kis- és nagyvárosi környezetnek: az ipari városok népessége jelentős számú, falusi környezetből érkezett, a többségi nemzethez tartozó, egynyelvű betelepülővel duzzadt fel. Mindezek hatására radikálisan megváltozott a városok képe, etnikai térszerkezete, a belső kommunikáció hagyományos nyelvi gyakorlata, a hivatalok és a közélet nyelvhasználata stb.

Az erdélyi városokban ez a kommunista típusú, mesterségesen felgyorsított urbanizáció hatalmas városba költözési hullámokban realizálódott: 1950–1959 között a városokba települők aránya a városi népességen belül a korábbi évtizedek szintjének háromszorosára-négyszeresére emelkedett, és meghaladta a 17%-ot. Az 1960-as évtizedben ugyanez az arányszám már közel 24% volt, a Ceaușescu-korszak közepén, az 1970–1977 közötti periódusban pedig az erdélyi városok népessége újabb 35%-nyi betelepülővel növekedett. Vécsei Károlynak az erdélyi városok mesterséges felduzzasztásával, a kommunista típusú urbanizációval foglal-

kozó tanulmányában a Ceaușescu-féle kisebbségi politika jellemzésében a „preindusztriális típusú etnocentrizmus” kifejezést használta, s arra a következtetésre jutott, hogy a falusi román népesség városokba költöztetése az erdélyi zsidóság és németség ezzel párhuzamos kitelepülése, exodus, illetve a helyi magyar népesség háttérbe szorítása mellett az erdélyi városi struktúrák tartós torzulását eredményezhette. Mindez a késői Ceaușescu-korszak Romániájában az egyik legnagyobb belső társadalmi és gazdasági feszültségforrássá vált.⁹

c) Az 1989–1990. évi fordulat után az urbanizációs folyamat lelassult, sőt a veszteséges, csődbe jutott nagyipari létesítményekhez kötődő bányá-, illetve nehézipari létesítményekhez kötődő városokban tömeges elköltözésekre is sor került. Ugyanakkor az 1990-es évtized második felétől kezdődően a történeti városközpontok rendbehozatalával, nagyszabású műemlékvédelmi és szanálási programokkal elkezdődött a hagyományos és az új, megélhető városi terek rekonstrukciója, illetve kialakítása. Ezzel párhuzamosan azonban az elmúlt évtizedek során kialakult új etnikai erőviszonyok is megszilárdultak és rögzültek, ami valamennyi szomszéd országban a helyi magyar város lakó népesség további nyelvi, kulturális, gazdasági és politikai térvesztését valószínűsíti.

A 20. század második felében, a kommunista urbanizáció kínálta lehetőségeket etnocentrikus célokra is felhasználó pártállami hatalmi centrumok nagyon tudatosan éltek a többségi nemzethez tartozó falusi lakosság ipari munkára jelentkező, fiatal nemzedékeinek tervezett és irányított telepítésével. A térség dinamikusan fejlődő nemzetei közül a szlovákok, ukránok, románok és szerbek – természetes népszaporulatuknak és a magyar többségű régiókban az ilyen nemzetállami célokat is szolgáló, tudatos, Romániában a tervciklusok keretében tervezett belső vándormozgalmaknak köszönhetően – igen jelentős városközpontokat tudtak kialakítani. A történeti erdélyi városok közül kilencben a népesség száma 1910 és 1977 között 500 százaléknál nagyobb arányban növekedett: Vajdahunyadon (1764%), Csíkszeredán (836%). Nagybányán (784%), Medgyesén (754%). Déván (697%). Brassóban (625%), Dicsőszentmártonban (590%), Fogarason (514%) és Marosvásárhelyt (510%). A radikális és gyors erdélyi urbanizációs folyamat különösen az 1960–1970-as évtizedben, a Ceaușescu-korszak erőltetett, voluntarista városfejlesztési politikájának román nemzeti szempontból kétségkívül látványos periódusa volt. Hiszen a két világháború közötti korszakban (1920–1941 között) az erdélyi város lakó népesség összlélekszáma mindössze négyszázezer fővel gyarapodott, és csupán másfél százezerrel haladta meg az egymilliót. Ezzel szemben 1966 és 1985 között a város lakók száma 1,6 millióval lett

⁹ Vécsei 1994. 81–107; Bíró A. 1996. 191–216.

nagyobb, és megközelítette a 4,45 milliót, és a románok arányszáma a 20. század eleji 20 százalékos alatti értékről 70 százalék fölé jutott.¹⁰

A Vajdaságban a 20. század második felében, 1953 és 1991 között a városi népesség megduplázódott (502 ezerről 1 millió 122 ezerre, az összes népességen belüli arányszám pedig 29,5-ről 55,7 százalékra.)¹¹ A szlovákiai urbanizációs folyamat legfontosabb magyar vonatkozású sajátosságai közül a dél-szlovákiai magyar többségű sáv két nagyvárosának, Pozsonynak és Kassának a 20. század folyamán jól begyakorolt elszívó és asszimiláló hatását kell megemlítenünk. Az a tény, hogy az 1980–1990. évi népszámlálások adatai szerint a szlovákiai magyar népességen belül 15 százalékkal kisebb a városlakók aránya, egyrészt azt jelzi, hogy a magyar népesség falusi-paraszti kötődései erősek, másrészt viszont azt is, hogy a szlovákiai városi környezet egyre erőteljesebb asszimilációs nyomást jelent.

Ez utóbbi tételt igazolják azok az adatok, amely szerint a két említett szlovákiai nagyvárosban belül a magyarok arányszáma Pozsonyban (4,93–4,54–3,8), illetve Kassán (3,99–4,58–3,8) az 1980–2001. közötti három népszámláláskor egyszer sem érte el az 5 százalékot. Mi több, a 2001. évi népszámlálás adatainak tanúsága szerint éppen a nagyvárosi környezetben volt a magyar népesség térvesztése a legnagyobb. A közepes és kisvárosok esetében egyre inkább meghatározónak látszik a városok fekvése az egykori éles, ma egyre inkább elmosódó magyar–szlovák nyelvhatárhoz, illetve a magyar többségű területekhez képest. A képzeletbeli etnikai határtól délre eső városokban a 20. század utolsó három évtizedében megállapodtak az etnikai viszonyok, a magyar népesség rovására 1980–1990 között például jelentősebb elmozdulás a két etnikum közötti arányszámokban a nyelvhatáron fekvő Szencen (–2,5%), Tornalján (–2,3%), Rozsnyón (–3,8%), a szlovákság rovására pedig Dunaszerdahelyen (–3,2%), Diószegen (–5,2%), Érsekújvárott (–3,4%), Ipolyságon (–4,2%), Szepsiben (–8,2%), illetve Királyhelmeceken (–4,1%) volt megfigyelhető.¹²

Az urbanizációs folyamatok kelet-közép-európai sajátosságai közül meg kell még említenünk az államhatárok mentén funkciójukat veszítő korábbi régióközpontok háttérbe szorulását, az etnikai hátországukat, kulturális, gazdasági, politikai kapcsolatrendszerüket elveszítő alközpontok helyzetének átértékelődését. A második világháború utáni urbanizáció a Kárpát-medencében természetesen szorosán összefüggött az iparosítással és a munkaerőpiac radikális átalakulásával. Az extenzív és gyakran elsősorban politikai célokat szolgáló, kommunista iparosításnak a két világháború közötti korszak román, csehszlovák, jugoszláv város-

¹⁰ Vécsei é. n. 98.

¹¹ Kocsis–Kocsis–Hodosi 1998. 158–160. – Mirnics 2000. 46–50. Kicošev 1997. 125–128.

¹² A szlovákiai városok magyar népességének fogyásáról l. Gyurgyík 1994. 23–26; Gyurgyík 2002. 254. Pozsonyra vonatkozóan: Salner 1998. A szlovákiai városok etnikai arculatának változásáról l. még: Krivý 1997. 37–59.

fejlesztési elgondolásaihoz képest megvolt az a hatalmas előnye, hogy a földjüket és a mezőgazdasági megélhetési forrásokat elveszítő falusi népességet nagy tömegben be tudta kapcsolni a felszínes, de radikálisan gyors városiasításba.

Mint már fentebb jeleztük, az 1950-es évektől kezdődően ennek a városba áramlásnak alig titkolt nemzeti céljai is voltak. Az évtizedeken-évszázadokon keresztül jellegadó polgári, kispolgári zsidó, német és magyar városlakó népesség az 1950-es évek osztályharcos kontextusában már a betelepülők megérkezése és megtelepedése előtt háttérbe szorult, s elveszítette korábbi meghatározó városi pozícióit.

Az új ipari központok kiépítésekor a városok magyar jellegét kétféleképpen vették figyelembe a szomszéd országok felelős irányítói: az iparosításra alkalmas magyar jellegű városok egy részét kolonizációs célpontként kezelve, tudatos betelepítési hullámokkal igyekeztek a város etnikai arculatát megváltoztatni. Más esetekben a többségi nyelvterülethez közelebb eső városokat részesítettek előnyben akkor is, ha az adott régióban valamely magyar jellegű városban egyes ipari ágazatoknak komoly hagyományai is voltak. Az iparosodással összefüggő urbanizáció a kisebbségi népcsoportok esetében felerősítheti – és a magyar kisebbségek esetében fel is erősítette – azokat az iskoláztatási, nyelvi hátrányokat, amelyek miatt a kisebbségek iskolai képzettség tekintetében általában jóval elmaradnak az országos átlagtól. A mesterségesen felgyorsított kommunista urbanizációnak ezt a több kísérőjelenségre is visszavezethető erőteljes asszimilációs hatását jól érzékelteti a magyar népességáranynak 20 százaléknál nagyobb csökkenését jelző városok kimutatása (6. táblázat).

A térség valamennyi országában milliós nagyságrendben áramlottak a városokba a földreformok és kolhozosítások idején földjüktől és paraszti megélhetésüktől megfosztott agrártömegek, illetve az olcsó segédmunkára vállalkozó alulképzett rétegek. A migrációs folyamatoknak témánk szempontjából egyik legfontosabb térségi sajátossága az úgynevezett interregionális migráció, amelynek során távoli vidékről toborozták a munkaerőt az ipari fejlesztésekhez, s ehhez különféle juttatásokat, engedményeket (letelepedési segélyt, lakást, kedvező bérezést stb.) helyeztek kilátásba.

A Kárpát-medencei városhálózat alakulása szempontjából mindig igen fontos tényezőnek számított a közigazgatási politika. A trianoni békeszerződés következtében végbement államjogi változások radikális közigazgatási átrendezést is maguk után vontak. A korábbi magyarországi regionális alközpontokra – mint például Pozsony, Kassa, Ungvár, Kolozsvár, Temesvár, Újvidék – az új államokhoz került tartományok többségi nemzeti központjainak szerepét osztották ki. A két világháború között elkezdődött ezeknek a regionális központoknak nem magyar nemzeti központokká történő radikális átalakítása, ami egyrészt a tudatos betelepítés

6. táblázat. A városi magyar népesség arányának 20%-nál nagyobb csökkenése 1930 és 1990 között

Város	1930			1980			1990		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
SZLOVÁKIA									
Léva	12 576	4 974	39,6	26 132	4 010	15,3	33 991	5 165	15,2
JUGOSZLÁVIA									
Újvidék	56 666	17 000	30,0	169 584	19 163	11,3	179 295	15 778	8,8
Temerin	11 292	8 718	77,2	15 609	9 803	62,8	16 985	9 495	55,9
ROMÁNIA*									
Temesvár	102 390	31 773	31,0	269 353	36 724	13,6	334 115	31 785	9,5
Kolozsvár	104 359	48 346	46,3	262 858	86 215	32,8	328 602	74 871	22,8
Brassó	59 232	23 269	39,3	256 475	34 879	13,6	323 736	31 546	9,7
Nagyvárad	88 830	47 731	53,7	170 531	75 715	44,4	222 741	74 225	33,3
Arad	87 662	31 167	35,6	171 193	34 728	20,3	190 114	29 828	15,7
Vajdahunyad	7 481	2 529	33,8	79 719	6 673	8,4	81 337	5 771	7,1
Déva	12 158	4 526	37,2	60 334	7 598	12,6	78 438	7 331	9,3
Zilah	10 688	5 624	52,6	31 923	9 665	30,3	68 404	13 637	19,9
Torda	21 428	10 602	49,5	55 294	7 718	14,0	61 200	7 114	11,6
Petrozsény	18 221	6 084	33,4	40 664	6 103	15,0	52 390	5 682	10,8
Nagyenyed	16 823	6 258	37,2	24 620	5 256	21,3	31 894	5 701	17,9
Dicsőszentmárton	9 207	3 760	40,8	26 073	5 531	21,2	30 520	6 068	19,9
Hosszúfalu	13 570	8 064	59,4	30 551	9 790	32,0	30 226	8 231	27,2

*1977-ben volt a népszámlálás

7. táblázat. Tíz nagyváros magyar népessége 1930–1990 között

Város	1930			1980*			1990		
	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%	lakos	magyar	%
Pozsony	123 844	18 890	15,3	380 259	18 371	4,8	442 197	20 312	4,6
Kassa	70 117	11 504	16,4	202 368	8 070	4,0	235 160	10 760	4,6
Ungvár	26 675	4 499	16,9	89 037	7 619	8,6	116 101	9 179	7,9
Munkács	26 102	5 561	21,3	71 393	6 883	9,6	83 308	6 713	8,0
Kolozsvár	104 359	48 346	46,3	262 858	86 215	32,8	328 602	74 871	22,8
Nagyvárad	88 830	47 731	53,7	170 531	75 715	44,4	222 741	74 225	33,3
Arad	87 662	31 167	35,6	171 193	34 728	20,3	190 114	29 828	15,7
Temesvár	102 390	31 773	31,0	269 353	36 724	13,6	334 115	31 785	9,5
Újvidék	56 666	17 000	30,0	169 584	19 163	11,3	179 295	15 778	8,8
Szabadka	100 002	41 401	41,4	100 036	44 016	43,9	99 372	39 749	39,6

Romániában a népszámlálás 1977-ben volt.

és nemzeti átalakítás közigazgatási politikájával párosult. A belső közigazgatási határoknak gyakori, de minden esetben a többség szempontjait kiszolgáló módosításai szintén igen súlyos asszimilációs veszteségek kiváltó okai voltak. A városi magyar népesség térvesztésének arányát és ütemét jól mutatja annak a tíz nagyvárosnak a példája, amelyekben 1910 előtt, de még a két világháború között is igen jelentős arányban éltek magyarok, mára viszont a szomszéd államok többségi nemzeteknek legfontosabb regionális központjaivá váltak, Pozsony pedig Szlovákia fővárosa lett (7. táblázat).

A városiasodás és városfejlődés, tehát az urbanizációs folyamat minden korban igen szorosan összefügg az adott társadalmak gazdasági erejével, kulturális adottságaival, s természetesen a politikai tényezőkkel. Ez volt a helyzet a középkori városalapítások esetében, s éppígy a kora újkori, újkori városfejlődésben is. Az urbanizációs folyamat sikerei az állami szervezetség fokmérőjét jelentik, a sikeres városfejlődés az adott állam és társadalom gazdasági erejét, kulturális fejlettségét bizonyítja. Ráadásul a városokat – mint igen régi idők óta különböző érintkező etnikumok, nemzeti közösségek találkozó pontjait – a mindenkori hatalom a saját nyelv, saját nemzetiség terjesztésére is megpróbálta tudatosan felhasználni. A dualizmus korában a magyar liberális nacionalizmus legjobb képviselői nemigen bíztak az iskolai magyarosodás-magyarosítás erejében, annál inkább a gyorsan magyarosodó városok mintaadó szerepében. Magyarország szomszédai kezdettől fogva tudatos közigazgatási és városfejlesztési politikával törekedtek arra, hogy a magyarlakta vidékek városainak etnikai arculatát hol radikális, hol fokozatos telepítési, asszimilációs, iparosítási stb. akciókkal átalakítsák.

Ezt a célt szolgálta a két világháború közötti román „kultúrzóna” politikája, amely a román betelepülőknek jelentős kedvezményeket adott. A masaryki Csehszlovákia a nyelvtörvényben megszabott 20 százalékos nyelvhasználati küszöb alá igyekezett nyomni Pozsonyt és Kassát, amelyek a Szlovákia feletti korlátlan uralom szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyultak.

A második világháború utáni időkben az újabb menekülthullám mellett a reszlovakizáció és a lakosságcsere, a malenkij robot és a délvidéki bosszúhadjárat százezres nagyságrendű veszteséget jelentett a kisebbségi magyarság városlakó népességének. Ekkor veszítette el Pozsony korábbi magyar népességének közel négyötöd részét, s kezdődött el a felvidéki, kárpátaljai, partiumi határ menti városláncolat magyar jellegének gyors eróziója.¹³

A városi önkormányzati politika minden városfejlesztés szempontjából kulcsfontosságú, még ha például a kisebbségi közösségek érdekeinek

¹³ Varga E. 1998. 188–192; Vofkori 1996. 92.

védelme és érvényesítése szempontjából önmagában nem is jelent automatikus biztosítékokat. Az egyes országokban különböző önkormányzati modellek érvényesülnek: az önkormányzatiság feltételeihez való lassú és fokozatos alkalmazkodás a még mindig erőteljesen centralizált romániai közigazgatási modellben is tud eredményeket felmutatni. Ugyanakkor viszont a minden tekintetben legnyugatiasabb szlovéniai modell sem tudta a lendvai, illetve a Mura-vidéki magyarság pozícióit számottevően felerősíteni.

Vizsgáljuk meg most közelebbről, milyen nagyságrendű etnikai változásokról van szó a Kárpát-medence Magyarország határain kívül eső városhálózatában? Vegyük példaként a vajdasági és az erdélyi városlakó magyarság adatait. A Vajdaság 109 városában a magyarság tíz évvel ezelőtt már csak 17,8 százalékkal volt csak jelen. A 19–20. század fordulóján a vajdasági magyarok alkották a városok népességének 61 százalékát. Az 1991. évi népszámlálási adatok szerint tehát arányuk nyolcvan év alatt a jelenlegi városi népességnek kevesebb mint egyharmadára esett vissza. Ugyanakkor a 20. században a szerb városi népesség az 1910. évi adatokhoz képest hatszor nagyobb: a városi összlakosság 55,2 százalékát alkotják, miközben a tartomány egészén belül a szerb népesség száma 300 százalékkal növekedett a vizsgált időszakban.¹⁴ A városok növekedésének természetes alapját 1991-ig a vidéki népesség városba költözése jelentette: az 1960 és 1990 között beköltöző több mint 900 ezer személynek 53,1 százaléka falusi környezetből települt be, míg 42,1 százalék más városból költözött át.

A vajdasági települések közt a 109 város mellett további 122 vegyes jellegű, nagyközségi település is található, ami a városiasodás további lehetőségeit is jelzi. Ezzel együtt az elmúlt háborús évtizedben nem az urbanizáció, hanem sokkal inkább a migrációs és emigrációs hullámok határozták meg a vajdasági etnikai folyamatokat.

Az erdélyi városok népességének robbanásszerű növekedését Varga E. Árpád elemzése alapján négy periódusra oszthatjuk: az 1948 és 1966 közötti időszakban 630 ezerrel, 1966 és 1977 és 1977 és 1989 között 1,2, illetve 1,5 millióval, azaz negyven esztendő alatt összesen több mint 3 millióval, négyszeresére nőtt az erdélyi városlakók száma. A városok fejlődésében jól kimutatható különbségek vannak Észak-, illetve Dél-Erdély között. A két világháború közt a két rész nagyjából egyforma gyorsan fejlődött, 1948 után azonban a dél-erdélyi városok népessége lényegesen nagyobb ütemben nőtt és 1992-ben meghaladta a 2,5 milliót, szemben az észak-erdélyi városok 1,8 milliós lélekszámával. A magyar népesség aránya – nem csekély mértékben az 1940. évi második bécsi döntés nyomán

¹⁴ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1998.

kialakult helyzetnek és későbbi következményeinek – Észak-Erdélyben az elmúlt félévszázadban (1948–1992 között) 61,8-ról 35,8 százalékra csökkent, míg Dél-Erdélyben ugyanezen időszak alatt 21,4-ről 8,9 százalékra zsugorodott.¹⁵

Egész Erdélyre vonatkozóan az 1910. évi 64,6%-os magyar részarány 1920–1930 között 45,8-44,8%-ra csökkent, 1948-ban 39 százalék volt, majd 1977 és 1992-ben 23,8-20,3%-on állt. Ugyanezen időszak alatt a románok a 17,7 százalékos nyitóértékről 1992-ben 77 százalékig jutottak. A tényleges helyzet kifejezésére még egy adat: az 1977 és 1992 közötti időszakban a 800 ezernél több erdélyi város lakó magyar csupán 40 ezerrel gyarapodott, szemben a románok 950 ezres növekedésével. Minden jel arra mutat, hogy ez a folyamat az elmúlt tíz évben tovább tart.

A fenti vázlatos elemzésből és az egyre kiterjedtebb statisztikai adatbázisokból kiindulva a kisebbségi magyarok által alkotott városi közösségek helyzete szerint négy egymástól jól elválasztható várostípust lehet megkülönböztetni.

A székelyföldi magyar többségű város típusát, amely a megfelelő vidéki etnikai háttérrel, etnikai tömbterületre kiterjedő vonzáskörzettel képes volt ellenállni a szomszédos és távolabbi román megyékből érkező betelepülésnek, illetve a beköltözők által szorgalmazott asszimilációs törekvéseknek. Az ehhez a típushoz tartozó kis és közepes nagyságú városok nem estek át nagyipari beruházásokhoz kötődő városfejlesztési periódusokon, a lakótelepekkel való felduzzasztást és arcvesztést is sikerült lefékezniük. A székelyföldi városokon kívül ide tartozik Dunaszerdahely és Nagymegyér, a Felső-Bodroghközben és az Ungvidéken Nagykapos és Királyhelme, Kárpátalján Beregszász, továbbá a partiumi Érmihályfalva, a vajdasági Zenta.

A második típusba a gyors nemzetváltási folyamatokat elszenvedő, történeti régióközpontok tartoznak: a többségi etnikumok nemzet- és államépítő törekvései ezeket a városokat szemelték ki saját központjaikként, illetve regionális alközpontjaikként: Pozsony, Kassa, Ungvár, Munkács, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Brassó, Temesvár, Újvidék tartozik ebbe a csoportba.

A harmadik típust a trianoni határokhoz szorosan tapadó kis és közepes nagyságú „határvárosok” alkotják, amelyek a betelepülő nem magyar népesség mellett is képesek voltak megőrizni magyar többségüket, illetve jellegüket: Komárom, Ipolyság, Fülek, Szepsi, Beregszász, Érmihályfalva, Nagyszalonta, Szabadka.

¹⁵ Varga E. 1998. 188–192.

A negyedik csoportba az iparosítás és a kommunista típusú urbanizáció nyomán nagyra nőtt városok két altípusa tartozik:

- a magyar gyökerű, korábban magyar többségű kisvárosból nem magyar ipari központtá váló városok altípusa: Léva, Losonc, Munkács, Zilah, Nagybánya, Torda;
- a magyar nyelvterülethez közel eső nem magyar város, amely nagyipari munkahelyeivel jelentős magyar népességet is felszívott (ennek csak kisebb része képes magyarságát megőrizni), pl. Nagyszombat, Vágsellye, Nyitra, Besztercebánya, Nagyszőlős, Vajdahunyad, Segesvár, Fogaras, Nagybecskerek stb.

Vázlatos összehasonlító elemzésünk és az annak alapját jelentő statisztikai vizsgálódás alapján három fontos következtetést szeretnénk összegzőként hangsúlyozni. A városok etnikai összetételében lezajlott változások – a két bécsi döntés, illetve a kárpátaljai és bácskai visszacsatolást követő rövid időszak kivételével – az egész 20. században magyar szempontból folyamatosan negatív trendet mutatnak, amit elsősorban a magyarság kedvezőtlenül alakuló népesedési folyamataival, a nem magyar népességnek a városok növekedését lehetővé tévő tömeges beköltözésével, valamint az erőteljes asszimilációs folyamatokkal lehet magyarázni.

A két világháború közötti változások a szlovákiai, kárpátaljai és a bán-sági régió nagyvárosaiban jelentették a legnagyobb térvesztést, de egyetlen régióban sem csökkentették a magyarság számarányát, kulturális jelenlétét olyan mértékben, mint később, a második világháborút követően, elsősorban az 1960 és 1980 közötti időszakban. A magyar városi népesség asszimilációs és migrációs veszteségei szorosan összefüggnek az erőltetett szocialista iparosítás, körzetesítés, urbanizáció negatív kísérőjelenségeivel: a magyar kulturális, oktatási intézményrendszer megroppanásával, megszüntetésével, illetve a városokon belüli magyar nyelvhasználat kiszorulásával.

A kisebbségi magyar közösségek számának csökkenését eredményező városi asszimilációs folyamatok az 1960–1980 közötti évtizedekben erősödtek fel a legnagyobb mértékben, amit az elmúlt évtized a mostani népszámlálások előrejelzései, előzetes részeredményei alapján csak igen csekély mértékben tudott lefékezni.

Irodalom

- A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. 1995. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. 1998. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

- Ádám Magda–Cholnoky Győző, szerk. 2000. *Trianon – a magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Budapest: Lucidus
- Bíró A. Zoltán 1996. Szocialista urbanizáció a hetvenes–nyolcvanas években – Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében. In: Diószegi László (szerk.) *Magyarságkutatás 1995–1996*. (A Magyarságkutatás Könyvtára XX.) Budapest
- Cretan, Remus 1997. Ethno-Geographical Aspects of Romanian Banat. In: Ramelič, Jovan (szerk.) *Geographic Monographs of European Regions Banat*. Novi Sad–Timisoara–Szeged. 131–147.
- Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1850–1941). 1996. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930–1992). 1996. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely
- Göncz László 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlási és népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony: Kalligram
- Gyurgyík László 2001. A 2001-es szlovákiai népszámlálás első eredményei. *Regio*, 12. 3: 247–260.
- Kicošev, Saša 1997. Changes of Ethnic and Confessiononal Structure of the Population of Yugoslav Banat During 20th Century. In: Ramelič, Jovan (szerk.) *Geographic Monographs of European Regions Banat*. Novi Sad–Timisoara–Szeged, 123–130.
- Klinger András 1994. A nemzetiségi statisztika Európában és Magyarországon. In: Klinger András (szerk.) *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Kocsis, Károly–Kocsis-Hodosi, Eszter Ethnic 1998. *Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute Research Centre For Earth Sciences and Minority Studies Programme of the Hungarian Academy of Sciences
- Kocsis Károly 2000. Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. In: *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Kézikönyv a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarságról. Budapest: CEBA Kiadó. 26.
- Krivý, Vladimír 1997. 49 Stáde: Wandel und Kontinuität. In: Mannová, Helena (szerk.) *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1918*. Bratislava: AEP
- Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)* 1994. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Mirnic Károly 2000. Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók. In: Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.) *Vajdasági marasztaló*. Tanulmányok, kutatások. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság
- Niedermüller Péter 2001. *Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban*. Kézirat. MTA Kisebbségkutató Intézet Kézirattára 2001/35.

- Salner, Peter 1998. *Premeny Bratislavy 1939–1993. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Veda
- Sebők László 2001. Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására. In: *Történeti demográfiai évkönyv 2001*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet
- Szarka László 1998. Magyarosodás és magyarosítás a kiegyezés korában. In: Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister
- Varga E. Árpád 1998. Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Budapest: Püski
- Vécsei Károly é. n. A migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: *A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 12*. Budapest
- Vécsei Károly 1994. *Vándorlás, nemzetiségi és demográfiai struktúrák Erdélyben*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 13. Budapest
- Vofkori László 1996. *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*. Vörösberény: Balaton Akadémia